

Lønnsom foredling av hvitfisk i Norge – hva skal til?

Oppsummering av foredragsserie holdt for LO, supplert med relevant litteratur

Edgar Henriksen

Nofima er et næringsrettet forskningsinstitutt som driver forskning og utvikling for akvakulturnæringen, fiskerinæringen og matindustrien.

Nofima har om lag 400 ansatte.

Hovedkontoret er i Tromsø, og forskningsvirksomheten foregår på seks ulike steder: Ås, Stavanger, Bergen, Sunndalsøra, Averøy og Tromsø

Hovedkontor Tromsø:

Muninbakken 9–13
Postboks 6122
NO-9291 Tromsø

Ås:

Osloveien 1
Postboks 210
NO-1431 ÅS

Stavanger:

Måltidets hus, Richard Johnsensgate 4
Postboks 8034
NO-4068 Stavanger

Bergen:

Kjerreidviken 16
NO-5141 Fyllingsdalen

Sunndalsøra:

Sjølseng
NO-6600 Sunndalsøra

Averøy:

Ekkilsøy
NO-6530 Averøy

Felles kontaktinformasjon:

Tlf: 02140

Faks: 64 97 03 33

E-post: post@nofima.no

Internett: www.nofima.no

Foretaksnr.:

NO 989 278 835 MVA

Rapport

Tittel: Lønnsom foredling av hvitfisk i Norge – hva skal til? Oppsummering av foredragsserie holdt for LO, supplert med relevant litteratur		ISBN: 978-82-8296-133-2 (trykt) ISBN: 978-82-8296-134-9 (pdf) ISSN 1890-579X
Forfatter(e)/Prosjektleder: Edgar Henriksen		Rapportnr.: 44/2013
Avdeling: Næring og bedrift		Tilgjengelighet: Åpen
Oppdragsgiver: Landsorganisasjonen i Norge		Dato: 16. oktober 2013
Stikkord: LO, utvikling av sysselsetting og lønnsomhet		Ant. sider og vedlegg: 22
Sammendrag/anbefalinger: Denne rapporten er et sammendrag av foredrag holdt for LOs prosjektgruppe i prosjektet "Lønnsom foredling av hvitfisk i Norge – hva skal til?". Foredragene er supplert med relevant litteratur. LO er opptatt av den dårlige lønnsomheten i foredling av hvitfisk som har resultert i mange bedriftsnedleggelse og redusert sysselsetting i sektoren. I arbeidet med å forbedre lønnsomheten til hvitfiskindustrien ønsker LO derfor kunnskap som kan bidra til svar på følgende spørsmål: 1. Hva skal til for å gjøre denne sektoren lønnsom? 2. Hvordan kan det oppnås en rettferdig fordeling av lønnsomheten mellom fiskeflåten og industrien? 3. Hvordan kan det sikres tilgang på råstoff gjennom hele året? Hensikten med prosjektet har vært å bidra til et bredt faglig grunnlag som kan legges til grunn for LO's innspill til bruk av offentlige virkemidler rettet mot hvitfisksektoren. Prosjektet har hatt mål om å presentere et relevant faktagrunnlag som dekker: • Kartlegging av struktur, sysselsetting og lønnsomhet i hvitfiskindustrien. • Vurdere sentrale offentlige virkemidler som i dag benyttes for å fordele overskudd i ulike ledd av verdikjeden, sikre fordeling av råstoff over året og forbedre lønnsomheten i industrileddet. • Foreslå tiltak som kan bidra til å øke lønnsomheten i hvitfiskindustrien. Det foreslås ikke konkrete tiltak. I stedet pekes det på innenfor hvilke områder LO bør vurdere å bidra til at politikken endres.		Oppdragsgivers ref.: Prosjektnr.: 10316
English summary/recommendation: This report present a synopsis of a series of lectures held for The Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) in the project "Profitable processing of whitefish in Norway – how can that be achieved?" LO's motivation for initiating the project is lack of profitability in the processing industry leading to closures of businesses and loss of jobs. Development in structure, profitability and employment in the entire whitefish industry are described and the external and internal driving forces behind the development are illuminated and discussed. Recommendations for were LO should consider to contribute to policy changes are suggested.		

Forord

Denne rapporten er en sammenskrivning av foredrag holdt for LOs prosjektgruppe i prosjektet "Lønnsom foredling av hvitfisk i Norge – hva skal til?". Foredragene er supplert med relevant litteratur. Prosjektet er i sin helhet finansiert av LO, men støtter seg på kunnskap ervervet i prosjekter finansiert av Fiskeri- og Havbruksnæringens Forskningsfond (FHF), Norges Forskningsråd (NFR), Fiskeri- og Kystdepartementet (FKD) og andre oppdragsgivere.

Det er gjennomført tre seminarer. Innholdet i seminarene har blitt planlagt med utgangspunkt i prosjektskissen som lå til grunn for prosjektet og har skjedd i samarbeid mellom LOs næringspolitiske avdeling og Nofima. Samtlige foredrag, de fleste med utfyllende kommentarer, er å finne på LO's og Nofimas nettsider. Oversikt over foredragene med linker finnes bakerst i dokumentet. De fleste er holdt av forskere ansatt i Nofima. Vi har også vært så heldige å få bidrag fra FHF, Innovasjon Norge og Nergård AS.

Seminarene har vært holdt for arbeidsgruppen som LO har nedsatt for å følge prosjektet. Avdelingsleder for næringspolitisk avdeling, Grethe Fossli har vært ansvarlig for prosjektet i LO. I tillegg har Jan Egil Pedersen, og Hans-Johan Dahl fra NNN, Ann Jorunn Olsen og Ole Kock fra Sjømannsforbundet og Gerd Kristiansen (i egenskap av nestleder og leder i LO), deltatt.

Vi vil takke foredragsholderne og LO for et interessant oppdrag.

Tromsø, oktober 2013

Edgar Henriksen
Prosjektleder

Innhold

1	Oppbyggingen av rapporten	1
2	Et tilbakeblikk på utviklingen i fiskeindustrien	2
2.1	Filetindustri som nordnorsk moderniseringsprosjekt og distriktspolitisk virkemiddel	3
2.2	Endrede nasjonale og internasjonale rammebetingelser	3
3	For mye og for lite er like ille - om den besværlige råstofftilførselen	5
3.1	Svingninger	5
3.2	Variabel råstoffkvalitet	6
3.3	Råstoff som internasjonal handelsvare	7
3.4	Torsketrålere, strukturering og leveringsplikt	9
3.5	2013 sesongen: "Historisk godt fiske og permitteringsvarsler i fiskeindustrien"	10
4	Råstoffmarkedet og resten av verdikjeden	11
4.1	Sysselsetting og lønnsomhet	12
4.1.1	Sysselsetting	12
4.1.2	Lønnsomhet	13
5	Nye grep for lønnsomhet?	15
5.1	Levendelagring å sikre råstoffkvalitet og kontinuitet	15
5.2	Teknologiske innovasjoner	15
5.3	Foretaksstrategier for å møte konkurransen fra lavkostland	16
5.4	Innovasjon Norge	16
6	Nye løsninger?	18
7	Referanser	20
7.1	Oversikt over foredrag med linker	21

1 Oppbyggingen av rapporten

Denne rapporten starter (kapittel 2) med å beskrive dagens struktur og geografiske spredning av hvitfiskindustrien. Deretter gis det en gjennomgang av den historiske utviklingen. Her belyser vi drivkreftene bak endringene og bruker også tid på å forklare årsaken til det sterke politiske engasjementet når det foreslås endringer i sektoren.

Særegenheter ved råstoffmarkedet og hvordan det er organisert fører til stor variasjon i mengder og kvalitet. Torsketrålerne har også gått fra å være et virkemiddel for å sikre industrien ferskt råstoff til i første rekke å være leverandører av fryst råstoff inn i et internasjonalt råvaremarked. Virkningene dette har for produksjon av ulike produktkategorier av hvitfisk belyses i kapittel 3.

I kapittel 4 ses det nærmere på hvordan organisering av råstoffmarkedet forplanter seg til resten av verdikjeden. Her vises og sammenlignes også utviklingen i lønnsomhet mellom ulike flåtesegmenter og kategorier fiskeindustrianlegg.

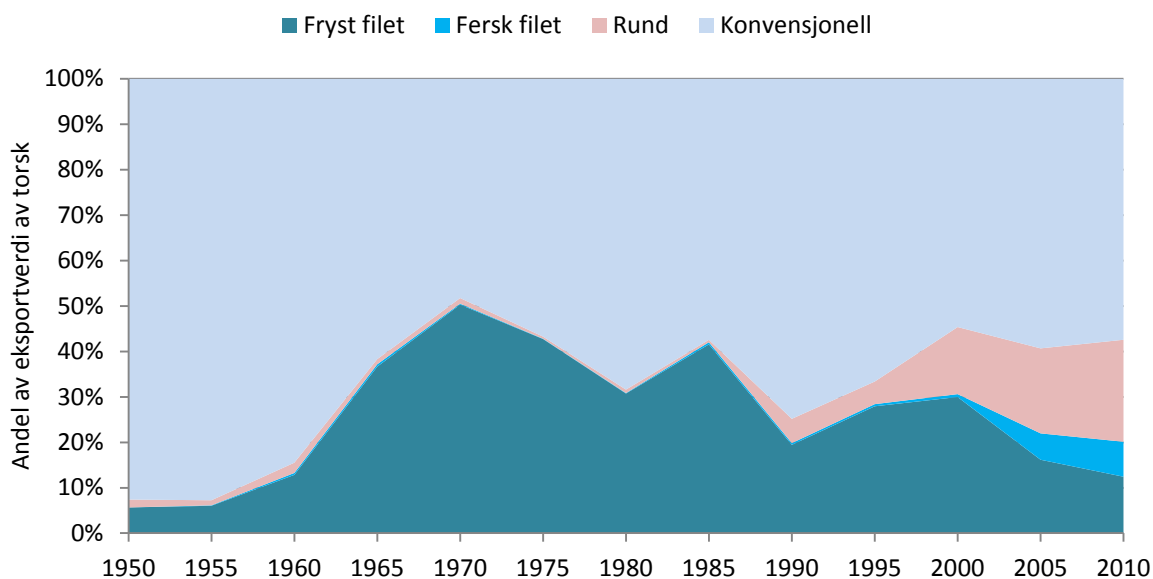
Mulige nye grep for å bedre lønnsomheten diskuteres i kapittel 5. Innovasjoner og forutsetningene for at teknologiske innovasjoner skal medføre bedret lønnsomhet diskuteres, samt at innovative endringer i fiskeripolitikken også bør sees nærmere på.

Rapporten avsluttes med å peke på innenfor hvilke områder, og i hvilken retning LO bør foreslå tiltak som kan bedre lønnsomheten i hvitfiskindustrien (kapittel 6).

2 Et tilbakeblikk på utviklingen i fiskeindustrien

I henhold til *Driftsundersøkelsen for fiskeindustrien* (Nofimas database) finnes det ved inngangen til 2013 285 bedrifter som kjøper fisk og skalldyr langs norskekysten. Hovedtyngden av bedriftene er lokalisert i Nord-Norge (152) og på Vestlandet (83). 241 av bedriftene kjøper hvitfisk, enten som eneste råvarekategori (159) eller i kombinasjon med krabbe (27), pelagisk fisk (27), reker (4) eller ulike kombinasjoner av krabbe, pelagisk fisk og reker (24). Ren konvensjonell produksjon¹ dominerer (227), mens antall bedrifter som har filet som dominerende produksjon er 8 og i ytterligere 6 bedrifter produserer filet i kombinasjon med konvensjonelle produkter.

Da filetindustrien var på høyden på begynnelsen av 1970-tallet ble det produsert filet i rundt 100 forskjellige bedrifter (Finstad m.fl., 2012). Den dramatiske reduksjonen kommer dels av at det har skjedd en strukturrasjonalisering, men også at det har vært omfattende omlegginger i produksjonen (se Figur 1). Mens i overkant av 50 % av eksportverdien av torsk kom fra fryst filet på begynnelsen av 70-tallet, stod fryst og fersk filet for 20 % av eksportverdien i 2010 (12 % fryst, 8 % fersk). I 2011 utgjorde imidlertid ombordprodusert og importert torskfilet cirka 43 % av eksportert kvantum av fryst filet. Den landbaserte filetindustriens andel av eksporten er derfor mindre enn grafen antyder. Omleggingen i eksporten har skjedd fra filet og i retning av konvensjonelle produkter (saltfisk, klippfisk og tørrfisk) og rund og ubearbeida fersk og fryst torsk.

Figur 1 Andel av eksportverdi for torsk fordelt på produktkategorier 1950 til 2010. "Rund" omfatter all frosset og fersk ubearbeidet torsk. "Konvensjonell" er alle produkter av tørrfisk, klippfisk og saltfisk. (Kilde: SSBs statistikk for utenrikshandel for respektive år)

De bakenforliggende årsakene til endringene illustrert i Figur 1, er viktig å forstå for å kunne forklare de mange bedriftsnedleggelsene og redusert sysselsetting i fiskerisektoren. De er også viktig for å forstå bakgrunnen for, og konfliktlinjene i det politiske engasjementet en ser når endringer foreslås.

¹ Tørrfisk, saltfisk, klippfisk og fersk rund fisk.

Forklaringene til utviklingen er sammensatte. Under er det laget et sammendrag av en artikkel av Finstad m.fl. (2012) og et bokkapittel av Holm m.fl. (2013) hvor utviklingen diskuteres. Her trekkes det frem de viktigste årsakene til utviklingen. Årsaken til at deler av fiskeindustrien, spesielt den delen som fikk lov å eie trålere, får så stor oppmerksomhet fra opinion og politikere i Nord-Norge belyses også.

2.1 Filetindustri som nordnorsk moderniseringsprosjekt og distriktspolitisk virkemiddel

Som det fremgår av Figur 1 var konvensjonell produksjon dominerende etter krigen, men ble regnet som lite moderne og fremtidsrettet. Datidens strategier tok som utgangspunkt at fryste produkter, først og fremst filet som ble eksportert til velstående land i Vest-Europa og Nord-Amerika, ville være grunnlag for en moderne lønnsom industri. Stilt i utsikt til høyere pris på fisken gikk også fiskerne inn for å etablere en ny kapitalintensiv produksjon. Til tross for enkelte kritiske røster ble filetindustrien derfor bygd opp med sterk offentlig medvirkning i etterkrigstiden. Det var bred enighet om at dette var en god strategi for modernisering og industrialisering av Nord-Norge generelt og Finnmark spesielt.

Dette ga opphav til en storstilt offentlig støttet satsing på filetindustrien, dels ved direkte støtte til etablering og drift av produksjonsbedrifter, dels ved tilpasninger i rammebetingelsene for filetproduksjon. Det viste seg raskt at den ujevne tilførselen av råstoff som sesongfiskeriene medfører, skapte problemer og filetindustrien fikk fra midten av 50-tallet og utover lov til å eie trålere. De nødvendige unntak i deltakerloven ble etter hvert gjort. Etter hvert viste det seg imidlertid at antakelsen om at fryst filet skulle være markedsvinneren ikke holdt, og staten måtte bidra økonomisk for å berge moderniseringsprosjektet. "Gammeldagse" konvensjonelle produkter, solgt til mindre velstående land, viste seg og være vel så lønnsomme norske eksportprodukter. Filetindustrien kom derfor ikke i stedet for, men i tillegg til den konvensjonelle industrien. Etter den sterke ekspansjonen på 1960-tallet har filet som produksjonsform gradvis tapt terreng.

Moderniseringsprosjektets dimensjon og varighet bidro imidlertid til å etablere en "samfunnskontrakt" der det offentlige, med filetindustrien og tilhørende trålere som virkemiddel, ble stående som garantist for sysselsetting og bosetting i distriktene. Det er med medhold i denne "kontrakten" som man med jevne mellomrom hører politiske krav om tiltak og statlig inngripen. Det siste eksemplet er forslaget om innskjerping av trålernes leveringsplikt og fiskeindustriens produksjonsplikt som Fiskeri- og Kystdepartementet sendte ut på høring høsten 2012. Dette behandles i kapittel 3.4.

2.2 Endrede nasjonale og internasjonale rammebetingelser

Fra 1960-tallet til i dag har flere sentrale rammebetingelser endret seg både når det gjelder norsk politisk virkelighet og innenlands kostnadsnivå sammenlignet med handelspartnere. Større enighet om og "kjøreregler" for internasjonal konkurranse har blitt institusjonalisert gjennom WTO². Resultatet har blitt mer liberale betingelser i verdenshandelen, der internasjonal arbeidsdeling står sentralt.

² WTO: World Trade Organization

Mens filetindustrien ble bygd opp i en tid med korporativ politisk tenking, har det skjedd betydelige endringer i statens holdning til medvirkning i næringslivet. Nyere økonomisk politikk har hatt en dreining i mer liberalistisk retning med klarere rolledeling mellom stat og næringsliv (New Public Management). Dette er en av forklaringene på at statsstøtten til fiskeriene er fjernet. En annen er kunnskap om subsidienes kontraproduktive virkninger for ressursforvaltning og lønnsomhet i fiskerinæringen. Dette legger føringer for hvordan industripolitikk kan drives og for direkte statlig inngripen når bedrifter eller næringer har problemer, blir stadig mindre vanlig.

Etablering av nytt havrettsregime med innføring av 200 mils økonomisk sone, med tilhørende nasjonal fordeling av bestander og kvoter, har tatt bort motivene for økonomisk støtte til den norske fiskerisektoren i internasjonal konkurranse om ressursene. I et regime der bærekraftig ressursforvaltning er idealet, har tilpasning av fangst- og produksjonskapasitet til et langsiktig bærekraftig uttak blitt gjeldende politikk. Dette er en av grunnene til at antall fartøy og bedrifter har blitt sterkt redusert. Kravet til produktivitet er et annet, men det henger sammen med generell økonomisk politikk.

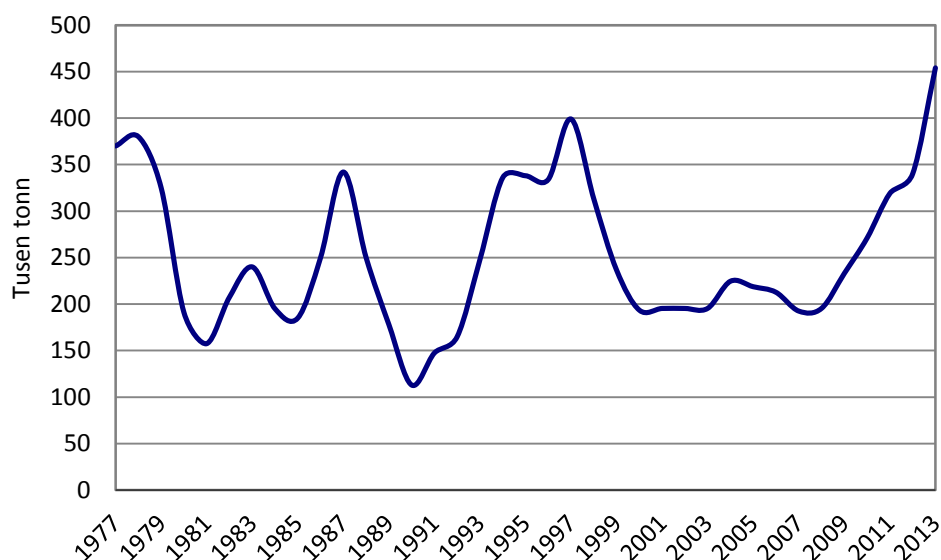
Kollapsen i de østeuropeiske kommunistregimene og Kinas inntreden i verdensøkonomien på begynnelsen av 1990-tallet har endret den globale konkurransen i vareproduksjon. I samme tidsrom fikk fryst filet av torsk økende konkurranse av hvitfisk fra det sørlige Atlanterhavet og Stillehavet (hoki, hake og pollock). Endringene medførte også økte landinger av utenlandsk fersk fisk i Norge. Norske fiskeres svar var å tilby fryst råstoff på internasjonale auksjoner fra nøytrale fryseterminaler. Her oppnådde man høyere priser enn norsk industri var villig til å betale. Resultatet ble sterkt skjerpet konkurranse for norsk produksjon av fryst filet. Filetindustrien møtte samtidig skjerpet konkurranse i råstoffmarkedet fra konvensjonell norsk produksjon og fra utenlandske filetprodusenter og i produktmarkedet fra nye leverandører av fryst filet. Resultatet var at en fra før marginal lønnsomhet ble forverret (se Figur 7).

Norsk økonomi er sterk sammenlignet med gjennomsnittet av våre handelspartnere. Samtidig som en svært lønnsom petroleumssektor har vokst, har den norske arbeidslivsmodellen bidratt til å løfte produktiviteten i øvrig næringsliv (Bjørnland & Thorsrud, 2013). Petroleumssektoren har vokst og hentet arbeidskraft fra mindre lønnsomme deler av norsk arbeidsliv. Dette har bidratt til å løfte det norske lønnsnivået etter at Norge ble en oljenasjon for 40 år siden. Bedrifter må derfor ha høy produktivitet og god lønnsevne for å være i stand til å konkurrere om kvalifiserte arbeidstakere. Virksomheter som sliter med lønnsomheten kan ikke velte problemet over på arbeidstakerne ved å senke lønningene. Alternativet til effektivisering er å innstille driften. I den generelle arbeidskraftpolitikken bidrar staten med sosialt sikkerhetsnett og virkemidler for mobilitet. Arbeidskraften flytter til bedrifter og regioner som kan møte høye krav til produktivitet og lønnsomhet. Innenfor gjeldende økonomisk politikk har derfor fiskeindustrien generelt, og filetindustrien spesielt, måttet tilpasse kapasitet og produksjonsformer for å holde tritt med produktivitetsutviklingen i øvrig næringsliv. Dette er kanskje vel så viktig som tilpasning av kapasitet til ressursgrunnlaget. I henhold til TBU (teknisk beregningsutvalg) er timelønnskostnadene i industrien betydelig lavere i viktige konkurrentland som Polen, Portugal og Storbritannia. (henholdsvis 12, 17 og 45 % av norsk timekostnad)³. I "Sjømatmeldinga" [Meld. St. 22 (2012–2013)] er økt produktivitet fremhevet som svaret på disse utfordringene.

³ Se: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/nouer/2013/nou-2013-7/4.html?id=726146>

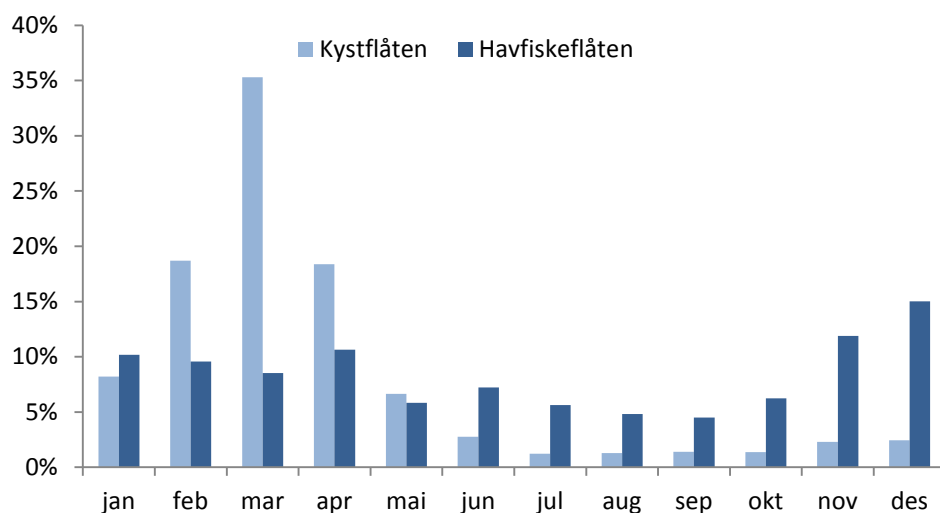
3 For mye og for lite er like ille - om den besværlige råstofftilførselen

3.1 Svingninger

Figur 2 Utviklingen i norsk kvote av nordøstatlantisk torsk. (Kilde: Fiskeri- og Kystdepartementet)

Som nevnt foran så skapte usikker tilgang på råstoff gjennom året og mellom år problemer for industriell fiskeproduksjon (se Figur 2 og Figur 3). Industrien, først gjennom stråmenn, fikk derfor lov til å anskaffe egne trålere på tvers av bestemmelsene i deltakerloven. Dette skulle være supplement til leveranser fra kystflåten. Etter hvert ble ulike varianter av plikter knyttet til råstoffleveranser lagt inn i trålnes konsesjonsbetingelser (levering til anlegg, sted, kommune, region).

Figur 3 Norske fartøys andel av landinger av torsk etter måned i perioden 2000–2010. (Kilde: Fiskeridirektoratets sluttseddeldatabase)

Svingningene i kvoter mellom år har flere årsaker. Årsklassene som rekrutteres til den fiskbare bestanden og etter hvert til gytebestanden, varierer mellom år. Variasjonene har komplekse årsaker der blant annet gytebestandens størrelse, fysiologiske og økologiske forhold spiller inn. Etter at det nye havrettsregimet ble innført på slutten av 1970-tallet fikk man etter hvert satt kvoter og redusert uttaket til bærekraftige nivåer. Etter at man også har fått kontroll med utenlandsk ulovlig, urapportert og uregulert fiske i Barentshavet, (IUU) er ressursuttaket under tilstrekkelig kontroll til at flere påfølgende år med god rekruttering har ført til sterk vekst i torskbestanden. Den er nå på sitt største på de siste 60 år (Figur 2).

De fleste norske fiskerier har et tydelig sesongpreg. Et utpreget vandringsmønster, med gytevandring i vinterhalvåret og beitevandring på vår og sommer, gir store variasjoner i fangstrater (CPUE) og avstand til fiskefelt. Størrelsen på fisken og verdifulle biprodukter (lever og rogn) gjør at prisene også varierer over året. Det er åpenbart rasjonelt for fiskeflåten å fiske når inntektene er høye og, fremfor alt, kostnadene lave. Når fartøy ønsker å delta i flere fiskerier, er det en ytterligere motivasjon å ta opp kvotene raskest mulig for å rekke over de fiskeriene man deltar i. Dette forklarer i stor grad det sterke sesongpreget ikke bare i torskfiskeriene, men også i sildefiskeriene (Hermansen & Dreyer, 2010). Når det gjelder trålernes situasjon og leveranser, vil det bli behandlet i kapittel 3.4.

I hvitfiskindustrien, og spesielt for filetindustrien har sesongpreget ført til mangel på råstoff i andre halvår. Dette har skapt problemer både for helårlig tilstedeværelse i markedene for ferske produkter og for helårlig sysselsetting. For produksjon av saltfisk, klippfisk og tørrfisk er sesongprofilen heller en fordel enn et problem. Fryst stor torsk og sei anvendes også i stor grad til klippfiskproduksjon. Denne fisken fanges når det er gunstig og danner grunnlag for en effektiv og helårlig produksjon. For den lønnsomme tørrfiskproduksjonen sammenfaller sesongtoppen med de beste tørkeforholdene.

Av hensyn til utviklingen av fiske, spesielt for den minste kystflåten, har fiskerimyndighetene vært tilbakeholdende med periodisering av fartøykvotene. I stedet har man satt av kvote til ulike frivillige reguleringstiltak for å stimulere til leveranser utover høsten og for å få til økt deltakelse i fisket etter hyse og sei for kystflåten. Her kan nevnes kvotebonus for levendefangst, distriktskvoter, bifangstordning og ferskfiskordning. Ordningene har til en viss grad fungert når det gjelder å øke leveransen av fersk fisk ut over høsten. Det svært kostnadseffektive vinterfisket etter torsk, som i tillegg treffer den mest verdifulle delen av bestanden, gjør imidlertid at sesongfiskeri er fangstøkonomisk meget rasjonelt. Selv om det ut i fra hensyn til marked og helårlig sysselsetting kan være ønskelig å dempe toppen, så vil den med stor sannsynlighet alltid være der.

3.2 Variabel råstoffkvalitet

Nofima har over år dokumentert sterkt varierende kvalitet på råstoff, spesielt fra kystflåten (se for eksempel: Akse m.fl., 2004, 2005, 2020, 2011; Bjørkevoll m.fl., 2007; Joensen m.fl., 2004a, 2004b, 2005). Henriksen & Svorken (2011) fant at de redskapstypene som gir dårligst råstoffkvalitet (garn, snurrevad og not (for sei) øker sine andeler av kystflåtens landinger, mens juksa og line, som gir best kvalitet, reduserer sine andeler. Fangstene blir også større, og spesielt store fangster fra store fartøy ser ut til å medføre redusert råstoffkvalitet. Man fant også at sammenhengen mellom råstoffkvalitet og råstoffpris er svak. Prisdifferensiering som virkemiddel brukes i liten grad for å bedre råvarekvaliteten. Sogn-Grundvåg & Henriksen (2011) finner flere forklaring på at prismekanismen ikke fungerer. Vekslende bruk av forhandlingsmakt mellom kjøper og fisker ut i fra tilgang på råstoff, kompliserte og konfliktskapende regler rundt reduksjon av pris som følge av mangelfull kvalitet,

skaper forhold der kortsiktig individuell adferd leder til en situasjon der alle kommer dårligere ut (et så kalt sosialt dilemma).

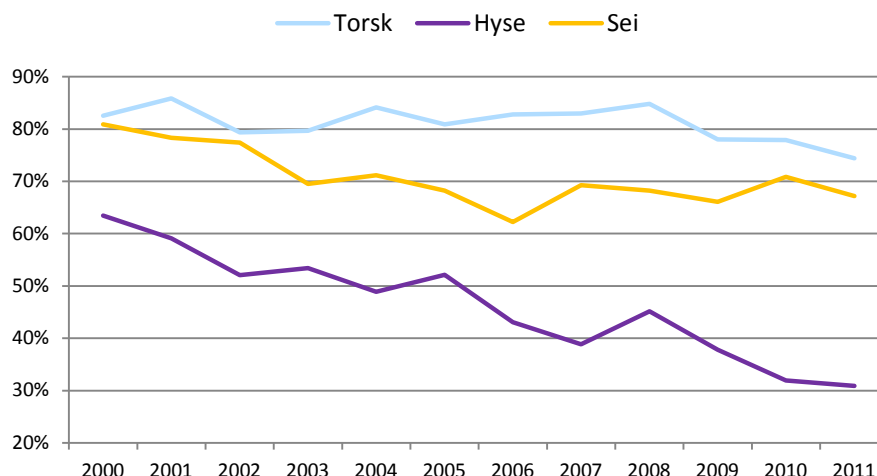
Fangstskader og skader som følge av håndtering gir ulike skader på råstoffet. Dette gir misfargede produkter og høyere kostnader i produksjonen. Oppretting av feil fører både til tap av utbytte og økte arbeidskostnader. Problemet rammer alle produktkategorier og fører også til inntektstap. Henriksen & Heide (2013) viser at sammenlignet med hva islandsk saltfisk oppnår, som oppfattes å ha høyere kvalitet oppnår av pris, er det årlige tapet av eksportinntekter cirka 130 millioner bare i det portugisiske markedet. I produksjon av filet gir råstoff uten kvalitetsfeil betydelig høyere dekningsbidrag enn råstoff av middels kvalitet. Råstoff av dårlig kvalitet produseres med tap. Det er andelen høyt betalte produkter sammen med lønnskostnadene, som gjør forskjellen.

3.3 Råstoff som internasjonal handelsvare

Kontroversene rundt trålnes leveringsplikt dreier seg om to forhold: Om landingene av råstoff skjer etter de opprinnelige intensjonene og at fangster landes fryst og derfor ikke er egnet til norsk produksjon av filet. Leveringsplikten vil bli behandlet senere. Her vil vi se på fordeling av kvoter og landingene av norsk og utenlandsk råstoff, samt hva den fryste fisken anvendes til.

Fordeling av kvoter mellom nasjoner skjer etter opparbeidede historiske rettigheter og bytteavtaler. Norge har de siste årene hatt 46 % av torskekvoten, 50 % av hysekvoten og 60 % av seikvoten (samlet av Nordøstatlantisk- og Nordsjøsei). FKD fordeler norske kvoter mellom fartøygrupper i henhold til enighet fiskerne i mellom. Enigheten ble etablert på begynnelsen av 90-tallet (trålstigen og Finnmarksmodellen) og har ligget fast siden. Når det gjelder torsk hyse og sei, hadde kystflåten inklusive åpen gruppe 49,2 % av kvotene i 2011. Resten fordeles på trålerne (37 %), konvensjonell havgående flåte (7,7 %) og seinotflåten (6 %). Trålstigen fungerer slik at ved små kvoter får kystflåten forholdsvis mer enn trålerne. I kystflåten fordeles kvotene på åpen og lukket gruppe (gruppe 1). Innenfor lukket gruppe ligger fordelingen fast mellom fire størrelsesgrupper (mindre enn 11m, 11–15m, 15–21m og større enn 21m, men mindre lastekapasitet enn 500 kubikkmeter).

Før gjeldende havrettsregime ble innført på slutten av 1970-tallet var det forbud mot at utenlandske fartøy kunne lande fisk i norske havner. Da torskbestandene var på et lavmål på begynnelsen av 90-tallet (se Figur 2), fikk utenlandske, i første rekke russiske fartøy, dispensasjon til å lande fisk i norske havner. Etter at sjøgrenseloven ble speilvendt midt på 1990-tallet, ble det lov for utenlandske fartøy å levere fisk i Norge. Det er også tillatt for norske fartøy å levere sine fangster utenlands. Norske fartøys landinger av torsk, hyse og sei i utlandet er imidlertid forsvinnende små sammenlignet med hva som landes av utenlandske fartøy i Norge.

Figur 4 Andelen av norsk eksport, omregnet til rund vekt, av torsk, hyse og sei som eksporteres som bearbeidet vare. Inkludert i tallene er også utenlandsk råstoff importert til Norge. Ubearbeidet er fersk og fryst rund fisk. (Kilde: SSB,s eksportstatistikk)

Som beskrevet i kapittel 2.2 var begynnelsen av 1990-tallet også en periode med liberalisering av konkurranseforhold intensjonalt og økt internasjonal arbeidsdeling. Disse endringene førte raskt til økte utenlandske leveranser av fersk torsk og hyse i norske havner. Økt internasjonal etterspørsel etter, og høyere priser på fryst råstoff, førte i samme periode til at norske trålere og autolinefartøy utstyrte seg for å levere fryst fisk. Etter hvert fulgte russerne etter. Også fartøy i den større kystflåten har de siste årene levert økende andel av sine fangster fryst. Levering av fryste fangster ble hjulpet frem av at det ble etablert en rekke såkalt nøytrale fryseterminaler på Vestlandet og i Nord-Norge. Samtidig med økte landinger av hvitfisk i norske havner økte også den internasjonale konkurransen om fryst råstoff. Resultatene er at en økende andel av fangstene har blitt landet fryst. I 2011 ble 38 % av torsk, 68 % av hysa og 49 % av seien fra norske fartøy landet fryst. Utenlandske fangster landet i Norge har etter år 2000 nesten uten unntak vært fryst.

Som det fremgår av Figur 4 har tendensen vært at en synkende andel av råstoff av torsk, hyse og sei har blitt foredlet i Norge. I 2011 ble det eksportert cirka 91 tusen tonn uforedlet torsk (23 % av norske landinger og import fra utlandet), mens det ble importert cirka 30 tusen tonn torskeråstoff til Norge. For hyse er tilsvarende tall 118 tusen tonn (73 % av norske og utenlandske landinger) og en import på 4 tusen tonn. Stort sett all fryst hyse og en stor del av den ferske eksporteres uten videre bearbeiding. For sei er tallene henholdsvis 64 tusen tonn og 0,5 tusen tonn (31 % av norske landinger)⁴. Til sammenligning så er andelen omsatt uforedlet norsk laks cirka 78 % i 2012⁵.

En stor del av den fryste torsk har gått til norsk produksjon av klippfisk. For hyse gir filet fra fryst råstoff ikke lønnsomt produksjon, og klippfisk fra fryst hyse har så langt ikke har vært et alternativ. De økte hysekvotene har derfor hovedsakelig blitt eksportert som uforedlet rund eller fryst råstoff. Fryst råstoff har gitt best førstehåndspris, spesielt for hyse, men også for torsk og sei.

⁴ Alle tall i dette avsnittet omregnet til rund råstoffvekt.

⁵ Tall for omsetning av produkter av laks omsatt innenlands eller eksportert omregnet til hel vekt med bruk av erfaringstall fra produksjon av lakseprodukter.

3.4 Torsketrålere, strukturering og leveringsplikt

Sesongmønsteret i leveransene som vist i Figur 3 førte allerede fra etableringen av filetindustrien til driftsproblemer. Forutsetningen for enhver industriell produksjonsform er kontinuerlig drift for å kunne holde kostnadene lavest mulig per produsert enhet. Det å kunne tilby stabile og helårige arbeidsplasser er dessuten et vesentlig konkurransefortrinn for arbeidsgiver. Helårige arbeidsplasser ble ansett som en av pilarene for å sikre bosetting og sysselsetting i distriktene. Løsningen på industriens forsyningsproblemer var at filetindustribedrifter, med dispensasjon fra Deltakerloven, fikk ervervstillatelse for torsketrålere. Det ble knyttet leveringsvilkår til konsesjonsdokumentene som ofte var svært detaljerte når det gjaldt hvor råstoff skulle landes.

Som omtalt tidligere var ikke lønnsomheten i filetproduksjonen sterk nok til å stå i mot endringene. Industrien har erfart fallende kvoter, bortfall av subsidier, nye internasjonale konkurransebetingelser og økende forskjeller mellom norsk kostnadsnivå og kostnadsnivået til våre handelspartnere. Resultatet har vært en rekke eierskifter, ofte i etterkant av konkurser eller økonomiske problemer. Ferskfisktrålerkonseptet viste seg heller ikke å være lønnsomt, og dette sammen med behov for fornyelse og effektivisering av en sterkt aldrende trålerflåte, førte til at det ble innført enhetskvoteordninger. Etter årtusenskiftet har dette medført at antall trålere er redusert fra 100 til 40. Selv med justering av økning i torskekvote har dette medført at fangstproduktiviteten er mer enn tredoblet. I tillegg til strukturering virker også økte kvoter og omfordeling av hyse og seikvoter fra kystflåten positivt på produktivitet (Henriksen, 2011). I gjennomsnitt steg også driftsmarginen fra 2 % til 11 % og arbeidsgodtgjørelsen per fisker fra 280 til 440 tusen kroner. Kun 17 % av den samlede trålerflåtes fangster leveres imidlertid ferskt (Larsen & Dreyer 2012).

Etter hvert ble det slik at fiskeindustrien i mange tilfeller ikke eide trålerne med leveringsvilkår til vedkommende bedrift. Svak lønnsomhet førte til at det ble åpnet for strukturering, men også til at eierskapsutvalget (NOU 2002:13) foreslo endringer som i 2003 endret leveringsplikten til en tilbudsplikt for størsteparten av fangstene. Samtidig ble antall "begunstigede" utvidet ved å definere leveringsregioner. Det ble stilt krav til bearbeiding⁶ av fangsten for bedriftene som ville kjøpe fangstene og prisene ble fastsatt ut fra gjennomsnittet for tilsvarende fangster i samme område i siste 14-dagersperiode (Dreyer m fl., 2006).

Med begrunnelse av at man ønsket å styrke lønnsomheten foretok den største aktøren som produserte filet og eide trålere med leveringsplikt – Aker Seafoods ASA – omorganisering av trålere og la frem planer om strukturering av filetproduksjonen på land. Dette førte til stor politisk motstand og mobilisering i Nord-Norge, og spesielt Finnmark. Begrunnelsen som gikk igjen fra politisk hold og i oppslag i media var sterk bekymring for at konsernet skulle "rane til seg kvotene", og at dette ville få negative virkninger for sysselsetting og bosetting. FKD sendte forslag til innskjerping av leveringsplikten, som inneholdt kjøpsplikt så vel som bearbeidingsplikt for torsk og hyse, ut på høring høsten 2012^{7,8}. I midten av juni konkluderte FKD med at forslagene ikke skulle iverksettes fordi "situasjonen i hvitfisknæringen har blitt betydelig forverret, som en følge av den økonomiske krisen i

⁶ All bearbeiding inkludert filet, men ikke ubearbeidet fersk eller fryst fisk.

⁷ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fkd/pressecenter/pressemeldinger/2012/strammer-inn-leveringsplikten-for-torske.html?id=707079>

⁸ http://www.regjeringen.no/upload/FKD/Vedlegg/Hoeringer/2012/Leveringsplikt_for_torsketraalerne/hoeyringssnotat.pdf

våre største eksportmarkeder"⁹. Høringssvarene bekreftet og tydeliggjorde imidlertid konflikten rundt trålnes leveringsbetingelser så vel som fiskeindustrien som virkemiddel for sysselsetting og bosetting. Mens de nordnorske politiske organene, som lot høre fra seg, ga sterk oppslutning til forslagene til innskjerping, så bemerket de berørte bedriftene at dette ville føre til at en fra før dårlig lønnsomhet, ville bli verre. Produksjonsplikt, spesielt for hyse var det mest problematiske, og den ville kunne føre til konkurs. Næringsorganisasjonene som uttalte seg mente med få unntak at det hverken er økonomisk rom for dette, eller at det er ønskelig å gripe inn i bedrifters disponeringer på denne måten. Mens fiskernes organisasjoner uttrykker bekymring for at dette vil svekke kystflåten muligheter for leveranser, så ber FHL om en prinsipiell opprydding. En løsning som FHL kan gå inn for er generelle industrikvoter.

Høringssvarene illustrer det store avviket det er mellom forventninger fra politiske miljøer i Nord-Norge om innfrielse av "samfunnskontrakten", og hva industrien ser seg i stand til å levere. Forventningen om at filetbedriftene med tilhørende trålere skal ivareta et samfunnsansvar, samtidig som de skal være konkurransedyktige aktører i et globalt fiskevaremarked, ser ut til å være like seiglivet som den er vanskelig å innfri.

3.5 2013 sesongen: "Historisk godt fiske og permitteringsvarsler i fiskeindustrien"

Da ICES i juni 2012 kom med sine kvoteråd for 2013 som gav 30 % økning av den norske torskekvoten, førte det til prisfall i eksportmarkedene for torsk allerede sommeren 2012. Målt i faste kroner falt pris til fisker til samme lave nivå som i 1970. Eksportprisindeksen for tilvirket torsk hadde et kraftig fall som startet høsten 2012 og fortsatte utover vinteren 2013. Trenden har vart i flere år og indeksen var 40 % lavere våren 2013 enn da den var på topp i 2008. I tillegg til at mengden torsk har økt, så opplever de viktigste landene som kjøper norsk torsk resesjon (Portugal, Spania, Italia).

Høye kvoter og lett tilgjengelighet førte vinteren 2013 til svært høye fangster. Dette til tross for at fiskekjøpere og Råfisklaget satt i verk tiltak for å dempe tilgangen. Helgestopp, prioritering av lokale eller kjente fartøy foran fartøy uten en slik tilknytning, dagskvoter og redusert kjøp av garnfisk, var tiltak som ble benyttet. Det ble likevel rapportert om mye fisk av dårlig kvalitet og tidligere års rykter om uregelmessigheter ble forsterket og førte til en rekke presseoppslag. Ryktene om uregelmessigheter var så sterke og så mange at de ble kommentert i pressen av ledende personer i fiskeriorganisasjonene. Ministeren uttalte at dersom dette var riktig så er det kriminelle handlinger. Det er på sin plass å påpeke at ingen er tiltalt eller dømt for de omtalte forholdene, men de mange medieoppslagene reiser berettiget mistanke om økonomisk kriminalitet og ressurskriminalitet. Det signaliserer at det kan eksistere en usunn forretningskultur som bidrar til ulike konkurranseforhold bedriftene i mellom.

Samtidig med den svært gunstige tilgangen på råstoff kom paradoksalt nok permitteringsvarsler i filetindustrien. Begrunnelsen var risiko med oppbygging av store lager fryst filet¹⁰ som man fryktet skulle gi store tap. Samtidig fant norsk fersk torsk vinteren 2013 veien til konkurrerende filetindustri i Europa. Dette skjerpet konkurransesituasjonen for fersk filet.

⁹ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fkd/pressesenter/pressemeldinger/2013/bekymret-for-situasjonen-i-hvitfisknarin.html?id=730726>

¹⁰ I produksjon av fersk filet er det kun de beste delene som selges fersk. Filet med redusert kvalitet og ukurante deler selges derfor som fryst filet.

4 Råstoffmarkedet og resten av verdikjeden

Vintersesongen 2013, og den store kvoteøkningen, er svært illustrativ for hvordan store skift i kvotene påvirker resten av verdikjeden. Her kan fremheves:

- Økte torskekvoter fører til økt kvantum i en hektisk vintersesong. Det antas at det er en sammenheng mellom store kvantum på kort tid, sterkt variabel kvalitet og påstått kvotejuks.
- Manglende kapasitet til å produsere unna så store mengder på kort tid fører til at det blir tvingende nødvendig for industrien å sende store mengder ubearbeidet ut av landet.
- Markeder er sensitive for mengde og kan ikke uten videre absorbere store økninger. Samtidig tar det tid å opparbeide nye markeder. Det er tydelig sammenheng mellom landet kvantum og pris på både produkter og råstoff. Asche og Øglend (2013) diskuterer om kvoteøkningen har vært så rask at den negative priseffekten spiser opp hele verdien av kvoteøkningen.

Frivillige ordninger som levendefiskbonus og ferskfiskordningen har en positiv effekt på stabilitet i leveranser. Ordningene ser ikke ut til å være tilstrekkelige til å sikre kontinuerlige leveranser av industrielle mengder gjennom hele året. Så langt har det ikke vært aktuell politikk å periodisere kystflåtens landinger selv med sterkt økte kvoter. Minsteprissystemet sikrer i stor grad fiskerne mot "normal" prisreaksjon på store mengder på kort tid. Fritt redskapsvalg gjør at fiskerne kan velge de mest kostandeffektive metodene når fisken er lettest tilgjengelig. I et marked som tilsynelatende ikke er prissensitivt for kvalitet, prioriteres mengde.

Tidligere er det tatt til orde for at det på ingen måte er rasjonelt å regulere bort de åpenbare kostnadsfortrinnene som ligger i sesongsvingningene. Det er imidlertid på sin plass å påpeke at reguleringsregimet kombinert med minsteprissystemet i torskefiskeriene, heller forsterker enn demper svingningene. Hensynet til en mest mulig effektiv avvikling av kystfisket ser alltid ut til å veie tyngre når praktisk fiskeripolitikk settes ut i livet, enn hensynet til industriutvikling, markedsutvikling og verdiskapning.

Det er også påpekt at det ikke er lønnsomhet i trålere som rene leverandører av ferskt industriråstoff til innenlands produksjon. Fryst stor torsk og sei er velegnet råstoff til norsk klippfiskproduksjon. Norsk filetindustri er imidlertid ikke i stand til å nyttiggjøre seg fryst torsk, hyse eller sei lønnsomt. Trålere som virkemiddel for å sikre norsk industriproduksjon og verdiskapning har altså en betydelig virkning, men for en annen industriform enn opprinnelig tenkt. Den er i hovedsak lokalisert i andre deler av landet enn de områdene som i sin tid ble begunstiget.

4.1 Sysselsetting og lønnsomhet

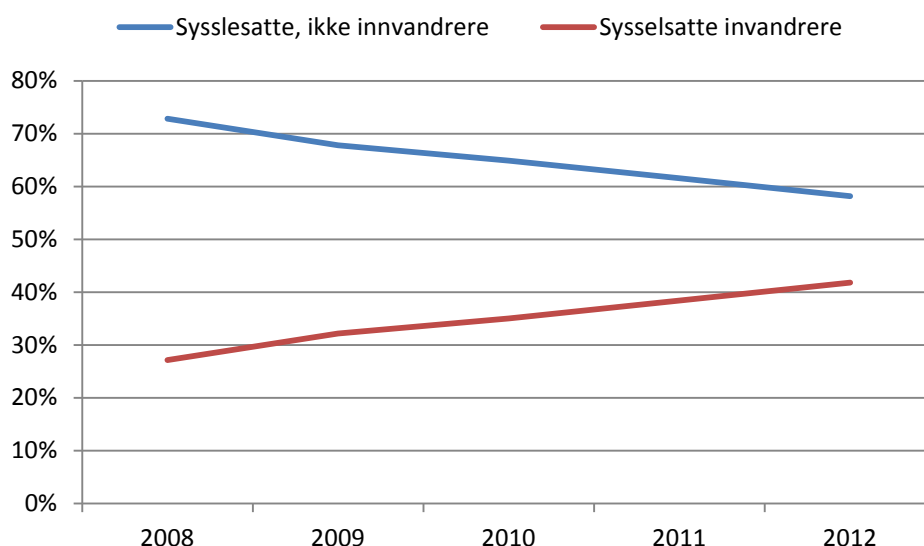
4.1.1 Sysselsetting

Tabell 1 Sysselsatte i hvitfiskindustri og fiske og endring i perioden. (Kilder: Nofimas driftsundersøkelse og Fiskerimantallet fra Fiskeridirektoratet)

		1995	2012	Endring	Samlet ending
Hvitfiskindustri	Filet	3.279	735	-78 %	-51,5 %
	Konvensjonell	3.391	2.500	-26 %	
Fiskere	Heltid (B)	17.160	9.812	-43 %	-49,1 %
	Deltid (A)	6.491	2.225	-66 %	

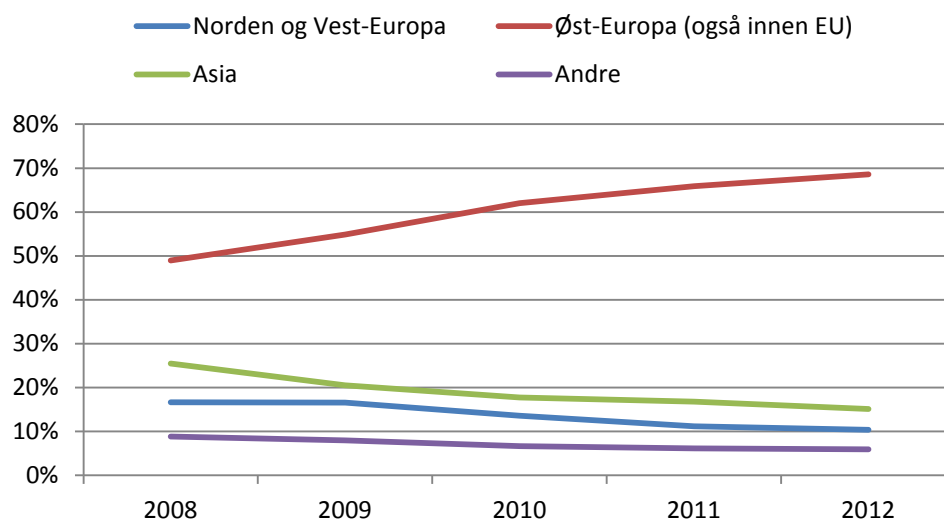
Tabell 1 viser antall sysselsatte i hvitfiskindustrien og totalt antall fiskere. Antall fiskere omfatter alle kategorier, også fiskere som i liten eller ingen grad deltar i torskefiskeriene. De utviklingstrekkene som er omtalt og forklart over kommer klart til uttrykk når vi ser på endringene i perioden 1995 til 2012. I henhold til Figur 2 er torskekvotene på om lag samme størrelse begge årene, mens antall sysselsatte i hvitfiskindustrien er redusert til under det halve (51,5 %). Filetindustrien har hatt den mest dramatiske utviklingen. Antall bedrifter er i samme periode redusert med 40 %. Nedgangen i antall fiskere er i samme periode på 49,1 %. Selv om tallene omfatter hele fiskeflåten er det rimelig å anta at dette gir et noenlunde riktig bilde også av sysselsettingsnedgangen innen torskefiskeriene.

Et annet utviklingstrekk er at fiskeindustrien på samme måten som andre næringer i stadig større grad rekrutterer utenlandsk arbeidskraft (Henriksen & Bendiksen, 2008; Angel m.fl, 2011). Figur 5 viser oppdatert statistikk på utviklingen i andelen sysselsatte innvandrere og "ikke-innvandrere" i en samlet norsk sjømatnæring. Figur 6 viser hvor den innvandrede arbeidskraften kommer fra.

Figur 5 Andel sysselsatte i 4. kvartal ikke-innvandrere og innvandrere bosatt, sammen med lønnstakere ikke registrert bosatt (sysselsatte innvandrere), i alle bransjer i norsk sjømatproduksjon. (Kilde: SSB)

Det er grunn til å anta at bildet for hvitfiskindustrien er det samme som for sjømatindustrien sett under ett. Stadig flere fiskekjøpere tilbyr sløyetjenester til fiskerne. Sysselsettingsstatistikken fanger ikke opp at dette i mange tilfeller utføres som kjøpte tjenester. Utenlandske firma med utenlandsk arbeidskraft er tjenesteleverandør.

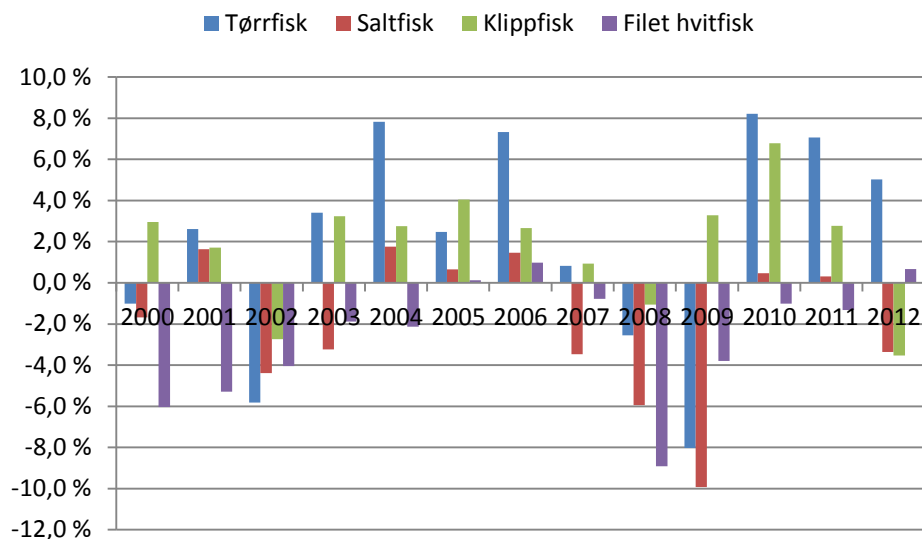
Figur 6: Innvandrere sysselsatt i norsk sjømatproduksjon fordelt på hvor arbeidskraften opprinnelig kommer fra. (Kilde: SSB)

Vi registrerer også at fiskere både i kystflåten og i den havgående flåten er rekruttert fra andre land, uten at vi har klart å finne undersøkelser som tallfester andelen.

I en studie av arbeidsinnvandringens påvirkning av lønns- og arbeidsvilkår konkluderer Bratsberg og Raaum (2013) med at arbeidsinnvandring presser lønna i de berørte gruppene. En økt innvandrerandel på 1 prosentpoeng innebærer reduksjon i lønna på mellom 0,5 og 1 % for dem som får flere utlendinger i sin gruppe.

4.1.2 Lønnsomhet

Figur 7 viser at lønnsomheten i hvitfiskindustrien som helhet har vært svak, og den er spesielt svak for filetsegmentet. Bransjen som helhet har imidlertid stor spredning i resultatene, og det er filetbedrifter som over tid har gått med overskudd.

Figur 7 Utviklingen i lønnsomhet, målt som ordinert resultat før skatt som % av driftsinntekt korrigert for større valutatap/gevinster, i ulike deler av hvitfiskindustrien som helhet fra 2000 til 2012¹¹. (Kilde: Driftsundersøkelsen, Nofima)

Tabell 2 Økonomiske nøkkeltall for fiskeflåten 2007–2011 (Kilde: Fiskeridirektoratet)

	Flåte	Andel av fangst	Profittmargin	Kapital-avkastning	Egenkapital-avkastning
Pelagiske fiskerier	Hav	80 %	20 %	10 %	20 %
	Kyst	20 %	3 %	5 %	6 %
Torske-fiskeriene	Hav	45 %	5 %	6 %	10 %
	Kyst	55 %	-1 %	5 %	0 %

Etter struktureringen, viser spesielt den havgående pelagiske flåten sterk lønnsomhet. Den havgående hvitfiskflåten (trålere og autolinefartøy) viser mer normal egenkapitalavkastning. Når det gjelder kystflåten, så er lønnsomheten svakere. Hermansen m.fl (2013) har undersøkt lønnsomheten i kystflåten mindre enn 11m. Her vurderte eierne arbeidsgodtgjørelsen som i gjennomsnitt akseptabel til tross for svak lønnsomhet målt med vanlige lønnsomhetsbegrep. Dette illustrerer vanskeligheten med å sammenligne fiskeindustri og kystflåte der fiskerne ikke er ordinære lønnsomtakere, men lottakere.

Også i den industri eide trålerflåten er mannskapet lottakere. Arbeidsgodtgjørelsen er direkte avhengig av fangstverdien. Drift av trålere på måter som reduserer fangstinntekt, har direkte negative effekter på mannskapenes inntekter. Valget kan stå mellom redusert fangsteffektivitet for å kunne levere fangster fersk og til minstepris, eller utnyttelse av fangsteffektiviteten ved å levere store fryste fangster til betydelig høyere internasjonale råvarepriser. Da er det lett å forstå hva trålermannskapene foretrekker.

¹¹ Foreløpige tall for 2012.

5 Nye grep for lønnsomhet?

5.1 Levendelagring å sikre råstoffkvalitet og kontinuitet

Mer en 20 % av verdens akvakulturproduksjon kommer fra fisk og skalldyr som er levende fanget og holdt levende for å øke kvalitet og verdi. Fra gammelt av har teinefanget torsk vært holdt levende. På 1990-tallet ble det utviklet teknikker for å fange torsk med snurrevad for levendelagring. Metodene er kommet så langt at dyktige fiskere sikrer opp mot 95 % overlevelse. Motivene for å gjøre dette har vært:

- Flytte fisk fra sesongtoppen (se Figur 3) for slakt på et gunstig markedsmessig tidspunkt.
- Optimalisere kvaliteten gjennom bedre bløgge- og slakteteknikker
- Fore på fisken for å øke vekt og verdi

Vellykkede forsøk har også vært gjennomført ved å ta fisk levende ut av trål, og lagre den levende i en restitusjonsperiode før den har vært slaktet. Kvaliteten har blitt markert bedre enn ordinert behandlet trålfisk.

5.2 Teknologiske innovasjoner

Det arbeides i dag med nye teknologiske løsninger som både er rettet mot fangsthåndtering om bord i fartøy og effektivisering av produksjonsprosesser i fiskeindustrien. Fiskeri- og Havbruksnæringens Forskningsfond¹² (FHF) har hoveddelen av sine aktiviteter rettet mot teknologiske innovasjoner i fangst, oppdrett og fiskeproduksjon.

Det er store forhåpninger til teknologiske løsninger for å automatisere bløggeprosessen om bord i fartøy for å sikre raskest mulig blodtapping. Dette har potensial for å bedre kvaliteten spesielt på fangstene tatt på større snurrevadfartøy og på trål. Det er også ambisjoner om maskinell sortering av fangsten på art. Lykkes dette vil det lette arbeidet til fiskerne. Forutsetningen for at teknologien skal tas i bruk i så stor skala at den gir markerte bedringer på kvaliteten, er enten at det gir en prisgevinst til fisker, eller at den nye kvalitetsforskriften i motsetning til den gamle blir håndhevet.

Filetproduksjonen er den mest arbeidskrevende produksjonen. Den møter sterk konkurranse fra virksomheter lokalisert i land med langt lavere arbeidskraftkostnader. Store deler av produksjonen er i dag maskinell, men manuell trimming er fortsatt arbeidskrevende. Det finnes i dag løsninger for påvisning og fjerning av tykkfiskbein, men ikke for fjerning av kveis¹³. Løsninger for å detektere og fjerne kveis er innenfor teknologisk rekkevidde. Det er usikkert om det er et tilstrekkelig stort marked for utstyret til at teknologileverandører er villig til å ta kostnader og risiko ved utviklingen. FHF har maskinell fjerning av tykkfiskbein som en av sine prioriterte områder og det er omfattende arbeid på gang for presis lokalisering og utskjæring for flere fiskeslag. Arbeidet omfatter også plukking av tykkfiskbein fra pre-riogor¹⁴ filet.

¹² FHF er finansiert av en avgift lagt på eksport av sjømat.

¹³ En parasitt som kan finnes i fiskekjøttet.

¹⁴ Filetering før fisken blir dødsstiv.

Det er utviklet maskiner for sperring og pakking av tørrfisk, og arbeid med en maskinell løsning for fjerning av svarthinne på saltfisk er satt i gang. Det er fortsatt mye manuelt arbeid med omlegging og sortering og pakking i saltfisk – og klippfiskproduksjon. Her kan det være et potensial for teknologiske løsninger. Når det gjelder kvalitetsvurdering, er det utviklet utstyr for salt- og klippfisk som ikke er tatt i bruk. For tørrfisk er tilsvarende arbeid ikke på gang. Det er uansett slik at for at teknologi skal utvikles og tas i bruk må løsningene være lønnsomme både for utstyrsprodusenter og industri.

5.3 Foretaksstrategier for å møte konkurransen fra lavkostland

Som omtalt foran har mesteparten av den mest arbeidskrevende delen av norsk fiskeindustri, filetindustrien, forsvunnet. Samtidig har det blitt bygd opp fiskeforedlingsbedrifter i land med langt lavere arbeidskostnader enn i Norge (Kina, Polen, Baltikum). Lokaliseringsfortrinn ved å ligge i Norge er tilgang på billig ferskt råstoff, som på sitt beste holder svært høy kvalitet. Dette gir et fortrinn ved leveranser av ferske produkter, men det er som påpekt gjentatte ganger, store problemer knyttet til variasjoner i råstoffkvalitet og råstofftilgang. Høye kostnader til arbeidskraft, så vel som bygging og drift av lokaler, er en ulempe når Norge vurderes som lokaliseringssted. Når det gjelder ferske produkter, gir avstand og tid til markedene en ulempe når det gjelder produktets hylletid. Vi ser derfor at bedrifter nært markedet kan benytte seg av fryst råstoff av høy kvalitet.

Studier og observasjoner av en rekke bedrifters strategier for å møte utfordringene har vært gjort. Omlegging fra filetproduksjon til konvensjonell produksjon er en strategi (Nergård AS). Forpliktende samarbeid mellom fiskebåtredere og filetanlegg (Tobøfisk), produksjon av tint råstoff med høy kvalitet (Domstein) eller merkevarebygging (Norway Seafoods) er strategier filetbedrifter har valgt.

Nergård AS har ambisjoner om i større grad å satse på og utnytte kvoteporteføljen til ordrebasert produksjon. Ønsket er å lagre torsk levende og behandle den som oppdrettsfisk. Dette gir muligheten til kontroll på kvalitet og slaktetidspunkt.

Islandske konkurrenter har mulighet til en langt mer fleksibel disponering av kvoteporteføljen på trålerne. Fisken vandrer rundt Island. Dette gir kortere avstand og er mindre problemskapende i forhold til kvalitet. Sammen med en meget bevisst spesialisering og styring av fartøylene, har dette gjort det mulig med leveranser av en jevn og forutsigbar kvalitet på ferske filetprodukter gjennom hele året. Dette er vanskelig å kopiere innenfor det norske kvotesystemet.

Espersenkonsernet har flyttet mesteparten av sin produksjon fra Danmark (Bornholm) og til lavkostland (Polen, Litauen, Kina og Vietnam). En stor del av råstoffet er kjøpt fra norske nøytrale fryselagre (norsk eller russisk opprinnelse). Espersen har tatt over Domsteins "refreshed-produksjon".

5.4 Innovasjon Norge

Etter at Innovasjon Norge har erkjent at det er kostnadsulemper med lokalisering i Norge og at lønnsomheten i fiskeproduksjon er for svak. Det observeres også at kinesiske fiskeprodusenter, i motsetning til norske, ser ut til å være i stand til å etablere merkevarer. Innovasjon Norge hevder at situasjonen er dramatisk dårlig. Det stilles spørsmålsteget ved om det er mulighet for å få aksept for nødvendige forandringer i rammevilkårene, som er nødvendig for å få til markedsorientering

gjennom verdikjeden. Sammenhengende verdikjeder ansees som den viktigste forutsetningen for å bedre industriens lønnsomhet.

Innovasjon Norge prioriterer forretningsutvikling og merkevarebygging i bedrifter. Det man ønsker er bedrifter eller bedriftsnettverk som tar robuste posisjoner i markedet. Virkemiddelet er "Marint Verdiskapningsprogram" (MVP). Innenfor programmet vil det satses på markedsrettet strategisk utvikling med tilhørende kompetanseheving for ansatte i de bedriftene som deltar.

6 Nye løsninger?

LO er opptatt av den dårlige lønnsomheten i foredling av hvitfisk og spør om:

1. Hva som skal til for å gjøre sektoren lønnsom?
2. Hvordan det kan sikres tilgang på råstoff gjennom hele året?
3. Hvordan kan det oppnås en rettferdig fordeling av lønnsomheten mellom fiskeflåten og industrien?

Bakgrunnen er de mange bedriftsnedleggelse og redusert sysselsetting i sektoren.

For å svare på utfordringen har vi gjennom en foredragsserie og supplerende opplysninger og litteratur belyst struktur, sysselsetting og lønnsomhet i sektoren. Vi har også belyst de komplekse årsakene, herunder offentlige virkemidler som påvirker lønnsomhet og fordeling av lønnsomhet. Etter samråd med oppdragsgiver, vil vi ikke forslå konkrete tiltak. De ville være for preget av den aktuelle situasjonen. Vi overlater til LO å komme med konkrete innspill til utforming av sin næringspolitikk, men unnlater ikke å peke på innenfor hvilke områder endringer bør vurderes.

Det høye norske kostnadsnivået sammenlignet med våre handelspartnere legger sterke premisser for konkurranseevne for all norsk industri. Aktivitetsnivået i petroleumssektoren danner en tung premiss for produktivitet, kostnadsnivå og etterspørsel etter arbeidskraft i alle sektorer av arbeidslivet (Bjørnland & Thorsrud 2013). I fiskerisektoren er spesielt kvalifiserte navigatører, maskinister og annet teknologisk personell etterspurt. Det at petroleumssektoren flytter nordover vil nok ha lokale virkninger på konkurransen om enkelte typer arbeidskraft, men aktivitetsnivå vil bety mer. Petroleumssektorens inntreden og vekst i nord presser lønnsomheten i hvitfiskindustrien og utfordrer realismen i å holde en vareproduserende eksportnæring i et høykostland ansvarlig for bosetting og sysselsetting (Holm m.fl., 2013).

På grunn av svak lønnsomhet i konseptet ferskfisktrål/filetindustri, og en rekke salg med påfølgende konkurser, kom leveringsplikten under press og ble endret (NOU 2002:13). Politisk støy førte til at FKD høsten 2012 gjennomførte en høringsrunde om leveringsplikt og produksjonsplikt for henholdsvis trålere og begunstigede anlegg i torskesektoren. Høringssvarene er en meget god illustrasjon på at "det politiske Nord-Norge" slutter sterkt opp om et virkemiddelsett som industrien selv hevder er utdatert. Spesielt er produksjonsplikten problematisk og gjør at begunstiget bedrift eksponeres for økt risiko med å kjøpe fangster fra egne fartøy. I mange tilfeller tar bedriftene som eier trålere med leveringsplikt derfor ikke risikoen på å kjøpe fangst fra egne trålere fordi den ikke kan omsettes lovlig som råstoff, men må produseres med tap. Dette illustrerer at manglende fleksibilitet i forhold til disponering av kvoter og produksjon står i fare for å låse bedriftene til ulønnsomme strategier. LO bør vurdere å bidra til en diskusjon om rettigheter og plikter kan endres for å bidra til økt fleksibilitet og bedre lønnsomhet. Fleksibiliteten bør også gi mulighet for levendefangst og spesialisering.

LO bør også vurdere å bidra til å sette reguleringene av kystflåten under debatt. Nitti prosent av det mest verdifulle torskeråstoffet kommer på land i første halvår, og det kan stilles store spørsmålstegn ved kvaliteten. Det er også mistanker om kvotejuks. Grytås (2013) konstaterer at i dagens prissystem i torskesektoren er det pris for alt unntatt kvalitet, og han stiller spørsmål ved om fiskerne har minst et privilegium for mye. Det er også verdt å merke seg at den offentlige kvalitetskontrollen er bygd

ned og at ressurskontrollen åpenbart ikke forhindrer mistanker om juks. En kan diskutere om problemene i råstoffmarkedet kan rettes på med bedre organiserte kontrollordninger, eller om hele systemet trenger en grundig revisjon. Da kan en også diskutere hvordan vintertoppen skal dempes til fordel for større landinger på høsten. Ujevn tilførsel av råstoff, der pris ikke står i forhold til kvalitet, er medvirkende årsak til hvitfiskindustriens lønnsomhetsproblemer.

Det er mye som tyder på at priseffekten spiser opp verdien av raske kvoteøkninger i torskesektoren og at raske kvoteøkninger også forsterker de generelle problemene knyttet til sesongtoppen. LO bør i fremtiden stille spørsmål ved om resten av verdikjeden og markedene er klare for eventuelt nye "kvantumssjokk".

De høye arbeidskostnadene i Norge gjør det i utgangspunktet rasjonelt å satse på teknologiske innovasjoner for å øke arbeidskraftproduktiviteten. Løsninger for maskinell fjerning av tykkfiskbein i filetproduksjonen er mulig og har stort potensial for effektivisering av produksjonen. Men Innovasjon Norge hevder at forutsetningene for å lykkes er markedsorientering og sammenhengende verdikjeder. Skal en slik effektivisering bedre industriens lønnsomhet, må det være mulig å organisere råstofftilførselen ut fra industrielle forutsetninger. De viktige innovasjonene ligger kanskje derfor ikke innenfor det teknologiske området, men innenfor modernisering av fiskeripolitikken. Et alt for sterkt kortsiktig fokus på rasjonell avvikling av fiske bør i det minste suppleres med et mer langsiktig verdikjedeperspektiv. Det er ikke spesielt innovativt når enhver stortingsmelding innledes med "hovedtrekkene i fiskeripolitikken ligger fast". Kvotefordeling mellom fartøygrupper, deltakerlov og råfisklov kan i henhold til dette mantraet ikke endres. LO bør vurdere å bidra til at virkningen for resten av verdikjeden blir sterkere vektlagt ved fremtidige politikkrevisjoner.

7 Referanser

- Akse, L., K.Ø. Midling, S. Joensen, T. Tobiassen & G. Martinsen (2011). Pumping av torsk og laks. Arbeidspakke 3: Hvitfisk – effekt av pumping. Rapport 9/201, Nofima, Tromsø.
- Akse, L., S. Joensen, T. Tobiassen, G. Martinsen, K.Ø. Midling & M.S.W Breiland (2010). Torsk kjølt i RSW – råstoffkvalitet til filet og salting. Direktesløyd, RSW kjølt torsk og bløgga/sløyd torsk iset i kar. Rapport 34/2010, Nofima, Tromsø.
- Akse, L. T. Tobiassen, S. Joensen, K.Ø. Midling & K. Aas (2005). Fangstskader på råstoffet og kvalitet på fersk filet. Rapport 4/2005, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Akse, L., S. Joensen & T. Tobiassen (2004). Fangstskader på råstoff i kystfisket. Torsk fisket med garn, line, snurrevad og juksa, mars–mai 2004. Rapport 15/2004, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Asche, F. & A. Øglend (2013). Kvotendringer og verdien av fisket. Debattinnlegg i *FiskeribladetFiskaren* onsdag 2. oktober 2013.
- Bjørkevoll, I., Joensen, S. & Tobiassen, T (2007). Effekt av ulike typer råstoffbehandling på mucoso i tørrfisk. Rapport 20/2007, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Bjørnland H.C. & Thorsrud (2013). Boom or gloom? Examining the Dutch disease in a two-speed economy. CAMP Working Paper Series No 6/2013. Centre for Applied Macro – and Petroleum Economics (CAMP).
- Bratsberg, B. & O. Raaum (2013). Migrasjonsstrømmens påvirkning på lønns- og arbeidsvilkår. *Samfunnsøkonomen*, **3**, pp. 18–29.
- Finstad, B.-P., E. Henriksen & P. Holm (2012). Fra krise til krise – forventninger og svik i norsk fiskerinæring. *Økonomisk fiskeriforskning*, **22**:1, pp. 33–54.
- Dreyer, B., J.R. Isaksen, B.I. Bendiksen & S.A. Rånes (2006). Evaluering av leveringsplikten. Rapport 1/2006, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Grytås, G. (2013). Råfisklova – tid for tale ved grava? I "Hvor går Nord-Norge Politiske tidslinjer." Jentoft, S., J.-I. Nergård & K.A. Røvik (red.) Orkana Akademiske. Stamsund: Orkana Forlag AS.
- Henriksen, E. & M. Svorken (2011). Fangstregulering og råstoffkvalitet i kystflåten. Ferskt råstoff til fiskeindustrien i Nord-Norge. Rapport 25/2011, Nofima, Tromsø.
- Henriksen, E. (2011). Høstfiske og restkvoter i kystflåten. Rapport 25/2011, Nofima, Tromsø.
- Heide, M. & E. Henriksen (2013). Variabel kvalitet i verdikjeden. Hvordan påvirker kvalitet lønnsomhet? Rapport 3/2013, Nofima, Tromsø.
- Hermansen, Ø. & B.Dreyer (2010). Challenging spatial and seasonal distribution of fish landings - The experiences from rural community quotas in Norway. *Marine Policy*, **34**, pp. 567–574.
- Hermansen, Ø., T.A. Larsen & E. Henriksen (2013). Lønnsomhet i fartøygruppen under 11 meter lengde. Rapport 13/2013, Nofima, Tromsø.
- Holm, P., K. Tveterås, B.P. Finstad & E. Henriksen (2013). Lys i husan? I "Hvor går Nord-Norge Politiske tidslinjer." Jentoft, S., J.-I. Nergård & K.A. Røvik (red.) Orkana Akademiske. Stamsund: Orkana Forlag AS.
- Joensen, S., L. Akse, I. Bjørkevoll & I. Mathisen (2005). Kvalitetsforbedring av råstoff til tørrfiskproduksjon. Fangstskader på råstoffet og konsekvenser for kvaliteten på tørrfisk. Rapport 2/2005, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Joensen, S., N.K. Sørensen, I. Bjørkevoll, L. Akse, H. Nilsen & T. Tobiassen (2004a). Kvalitetsfeil i ferskt råstoff, betydningen for tørrfisk og kvaliteten etter bløyting. Rapport 5/2004, Fiskeriforskning, Tromsø.

- Joensen, S., L. Akse, I. Bjørkevoll & I. Mathisen (2004b). Kvalitetsforbedring av råstoff til saltfiskproduksjon – Fangstskader på råstoffet og konsekvenser for kvaliteten på saltfisk. Rapport 16/2004, Fiskeriforskning, Tromsø.
- Larsen, T.A. & B. Dreyer (2012). Norske torsketrålere. Strikture og lønnsomhet. Rapport 12/2012, Nofima.
- Meld. St. 22 (2012–2013). Melding til Stortinget. Verdens fremste sjømatnasjon. Tilråding fra Fiskeri- og kystdepartementet 22. mars 2013, godkjent i statsråd samme dag. (Regjeringen Stoltenberg II)
- NOU 2002:13 Eierskap til fiskefartøy. Utredning fra Eierskapsutvalget oppnevnt ved kongelig resolusjon av 8. juni 2001. Avgitt til Fiskeridepartementet 21. juni 2002.
- Sogn-Grundvåg, G. & E. Henriksen (2011). Markedssvikt på første hånd. *Økonomisk fiskeriforskning*, 21:1, pp. 60–69.

7.1 Oversikt over foredrag med linker

- Akse, L., S. Joensen & T. Tobiassen (2013). Kvalitetsfeil på råstoff og konsekvenser i produksjonen. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-kvalitetsfeil-paa-raastoff-og-konsekvenser-i-produksjonen.pdf>
- Bendiksen, B.I. (2012) Norsk hvitfiskindustri – sysselsetting og lønnsomhet. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-norsk-hvitfiskindustri-sysselsetting-og-lonnsomhet.pdf>
- Bendiksen, B.I. (2013). Forskjeller i lønnsomhet mellom leddene i verdikjeden. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-forskjeller-i-lonnsomhet-mellom-leddene-i-verdikjeden.pdf>
- Dreyer, B. & T.A. Larsen (2012) Torsketrål. Kort om struktur og lønnsomhet. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-torsketrål-kort-om-struktur-og-lonnsomhet.pdf>
- Dreyer, B. (2013). Fiskets gang.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-fiskets-gang.pdf>
- Egeness, F.-A. (2012). Tinte produkter får innpass i etablerte kanaler for fersk fisk i EU. Ny trussel for norsk filetindustri? Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-tinte-produkter-far-innpass-i-etablerte-kanaler-for-fersk-fisk-i-eu.pdf>
- Heia, K & K.Ø. Midling (2013). Innovasjoner og teknologiendringer langs verdikjeden: Hva er på gang – og hva er mulighetsrommet? Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-innovasjoner-og-teknologiendringer-langs-verdikjeden.pdf>
- Heide, M. & E. Henriksen (2013). Hvilke utslag gir variabel kvalitet i markedet? Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-hvilke-utslag-gir-variabel-kvalitet-i-markedet.pdf>
- Henriksen, E. (2012). Fra 100 til 10 filetbedrifter på 30 år – hvordan kan dette forklares? Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-fra-100-til-10-filetbedrifter-paa-30-aar.pdf>
- Henriksen, E. (2013). Høringsuttalelser: Leveringsplikt. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-horingsuttalelser.pdf>
- Henriksen, E. (2013). Lønnsom hvitfiskindustri – hva skal til?
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-lonnsom-hvitfiskindustri.pdf>

- Henriksen, E. (2013). Om responsen på FKD's høringsnotat. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-om-responsen-paa-fkd-horingsnotat.pdf>
- Henriksen, E. (2013). Råvarestrømmen til innenlands og utenlands produksjon. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-ravarestrommen-til-innenlands-og-utenlands-produksjon.pdf>
- Isaksen, J.R. (2012). Torsketralere og leveringsplikt – resultat fra ei evaluering. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-torsketraalere-og-leveringsplikt.pdf>
- Jakobsen, F. (2013). FHF's satsing på teknologiske innovasjoner i hvitfiskproduksjon. FHF.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-fhfs-satsing-paa-teknologiske-innovasjoner-i-hvitfiskproduksjon.pdf>
- Midling, K.Ø. (2013). Levendelagring og andre grep for å forsyne industrien med kvalitetsråstoff. Optimal kvalitet gir maksimal pris – Er det mulig? Nasjonalt kompetansesenter for fangstbasert akvakultur. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-levendelagring-og-andre-grep-for-aa-forsyne-industrien-med-kvalitetsraastoff.pdf>
- Sogn-Grundvåg, G. & E. Henriksen. Pris, kvalitet og forhandlingsmakt. Nofima.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-pris-kvalitet-og-forhandlingsmakt.pdf>
- Torvanger, T. (2013). Nergård – innovative grep for lønnsomhet? Nergård.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-nergard-innovative-grep-for-lonnsomhet.pdf>
- Ustad, P. (2013). Innovasjoner som gir lønnsomhet. Innovasjon Norge.
<http://www.nofima.no/filearchive/44-2013-innovasjoner-som-gir-lonnsomhet.pdf>

